

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ЗАДОРЖНИЙ Н. М.,
аспірант кафедри кримінального права
та процесу
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

УДК 343.9:343.614
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.31>

**САМОГУБСТВО ЯК ФОНОВЕ ДЛЯ ЗЛОЧИННОСТІ ЯВИЩЕ
ТА ТЕОРІЯ ПОТОКОВОЇ АНАЛОГІЇ**

У статті проаналізовано визначення та суть поняття «фонове для злочинності явище» та взаємозв'язок фонових для злочинності явищ та самогубств. Описано підходи українських науковців щодо визначення поняття «фонове для злочинності явище». Підкреслено переваги і недоліки наявних в українській науковій літературі визначень. Підтримано позицію, що фонові для злочинності явища повинні бути тісно пов'язані зі злочинністю. Запропоновано власне визначення поняття «фонове для злочинності явище» з урахуванням особливостей віднесення самогубств до категорії таких явищ. Обґрунтовано, що самогубства можна вважати фоновими для злочинності явищами в контексті українських реалій та спростовано необхідність наявності лише одностороннього впливу фонових для злочинності явищ на власне злочинність. Висловлено позицію, що фонові для злочинності явища не обов'язково повинні бути катализаторами злочинності, хоч і не заперечено вплив цих явищ на злочинність.

Окрім цього, визначено особливості кореляції між рівнями самогубств та рівнями насильницької злочинності та вбивств в Україні та світі. Обґрунтовано, що позитивна кореляція між рівнями самогубств та насильницької злочинності (зокрема, вбивств) не є загальносвітовим феноменом, є обмежена Європою та спостерігалась не завжди в історії України. Наголошено, що така кореляція є актуальною для України в першу чергу в контексті періоду кінця ХХ – початку ХХІ століття. Проаналізовано природу та можливі причини згаданої кореляції. Описано теоретичну суть т. зв. «теорії потокової аналогії» та проаналізовано теоретичну можливість застосування положень цієї теорії до ситуації в Україні, пов'язаної з рівнями самогубств, зокрема, запропоновано визначити сили виникнення та спрямування, що актуальні для ситуації в Україні.

Ключові слова: самогубство, рівні самогубств, фонові для злочинності явища, теорія потокової аналогії.

Zadorozhnyi N. M. Suicide as a background phenomenon of crime and the theory of stream analogy

The article analyzes the definition and essence of the concept of "background phenomenon of crime" and the relationship between background phenomena for crime and suicides. The approaches of Ukrainian scientists to the definition of the concept of "background phenomenon of crime" are described. The advantages and disadvantages of definitions available in the Ukrainian scientific literature are

emphasized. The position is supported that background phenomena of crime should be closely related to crime. A new definition of the concept of "background phenomenon of crime" is proposed, taking into account the peculiarities of the classification of suicides into the category of such phenomena. It is substantiated that suicides can be considered background phenomena for crime in the context of Ukrainian realities, and the need to have only one-sided influence of background phenomena of crime on actual crime is disproved. The position is expressed that background phenomena on crime should not necessarily be catalysts of crime, although the influence of these phenomena on crime is not denied.

In addition, the peculiarities of the correlation between the levels of suicides and the levels of violent crime and murders in Ukraine and the world are determined. It is substantiated that the positive correlation between the levels of suicides and violent crime (in particular, murders) is not a global phenomenon, is limited to Europe and was not always observed in the history of Ukraine. It is emphasized that such a correlation is relevant for Ukraine, first of all, in the context of the period of the late 20th and early 21st centuries. The nature and possible causes of the mentioned correlation were analyzed. The theoretical essence of the so-called "stream analogy theory" is outlined. The theoretical possibility of applying the provisions of this theory to the situation in Ukraine related to suicide rates is analyzed. In particular, it was proposed to determine the forces of production and direction, which are relevant to the situation in Ukraine.

Key words: *suicide, levels of suicide, background phenomena for crime, theory of flow analogy.*

Вступ. В контексті триваючої повномасштабної війни України проти Росії особливо важливим є сфокусувати увагу на негативних суспільних феноменах, які можуть стати більш проблематичними після завершення війни. Одним з таких феноменів є самогубство. Хоча під час воєн рівні самогубств переважно падають [22, с. 209], після закінчення війни фактори, що сприяють зниженню рівнів самогубств, такі як більша суспільна єдність населення та менше безробіття, будуть нівельовані, що може привести до різкого стрибка суїцидальності в Україні. Саме тому важливим є дослідження теоретичного підґрунтя суїцидальності та, зокрема, її зв'язку зі злочинністю, що допоможе у розробці стратегій та практик, спрямованих на превенцію самогубств та зниження їх рівня в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити суть так званих «фонових для злочинності явищ», їх взаємозв'язок зі злочинністю, наявність або відсутність кореляції між ними, а також аналіз та визначення потенціалу застосувань т. зв. «теорії потокової аналогії» в реаліях ситуації щодо самогубств в Україні.

Результати дослідження. Важливу роль у контексті аналізу кримінологічного аспекту самогубств посідає поняття так званих «фонових для злочинності явищ». Питання визначення цих явищ у кримінології є більш спірним, ніж визначення самогубства. Поширеною є дефініція О. М. Литвинова, який визначає їх як «асоціальні, деструктивні види поведінки, які сприяють формуванню особистості злочинця, мають детермінуюче значення у структурі криміногенної ситуації та виконують компенсаторну функцію соціальних інститутів, статусів, ролей» [5, с. 147]. Інші дослідники наводять визначення Ю. В. Александрова та В. Б. Харченка, де фонові для злочинності явища визначені як «сукупність аморальних проявів, що суперечать загальноприйнятим нормам поведінки, і органічно пов'язані зі злочинністю, оскільки детермінують одне одного і тягнуть за собою соціальну деградацію особи, а зрештою – і всього суспільства [2, с. 38, 8, с. 103]. Це визначення використовують також О. М. Джуджа та Ю. Ф. Іванов [3, с. 257]. Своє визначення пропонує В. В. Шкуро: «форма соціальної девіантності, що виражається у масових, статистично стійких проявах незлочинної аморальної поведінки (діяльності), яка відображає особистісні деформації, а також дію

(видових) групових суспільних протиріч, здатних детермінувати вчинення окремих злочинів та злочинність в цілому» [12, с. 22].

Варто однозначно погодитися, що для погодження явища як фонового для злочинності воно має бути тісно пов'язане зі злочинністю [1, с. 522, 3, с. 256]. Такий зв'язок, вочевидь, презюмує собою наявність позитивної кореляції між поширеністю явища та злочинністю. Одразу ж варто розмежувати фонові для злочинності явища та детермінанти злочинності. Особливість детермінантів в тому, що вони носять криміногенний характер, себто, породжують злочинність і живлять її [8]. Фонові ж для злочинності явища хоч і «обрамлюють» злочинність і є пов'язаними з нею, не обов'язково її спричиняють, хоч, безперечно, впливають на неї. Влучніше буде сказати, що вплив злочинності на фонові явища та фонових явищ на злочинність можна охарактеризувати як взаємний, оскільки одне впливає на інше і навпаки [1, с. 522, 3, с. 257, 9, с. 207, 12, с. 12]. Також варто погодитись з позиціями О. М. Джуджі, Д. М. Тичини та В. В. Шкуро, що фонові для злочинності явища не можна вважати суспільно небезпечними, оскільки вони не є криміналізованими [1, с. 521, 12, с. 12].

Таким чином, ключовим питанням, що стосується визначення саме самогубства як фонового для злочинності явища, є наявність кореляції між рівнем самогубств та рівнем злочинності та природа цієї кореляції.

В українських джерелах наявність позитивної кореляції між самогубствами та насильницькою злочинністю (саме насильницькою – загальний рівень злочинності корелює з рівнем самогубств не так очевидно [4]) часто подають як доконаний факт [7, с. 16, 10, 12]. На перший погляд, статистика самогубств та злочинності в незалежній Україні дійсно показує чітку наявність такої кореляції – до прикладу, рівні самогубств та умисних вбивств зростали у 1990-их роках, досягли піку у приблизно 2000 році, після чого спадали у 2000-их і порівняно стабілізувалися у 2008–2012 роках [12, с. 243, 14, 18, 23]. Однак варто зауважити декілька важливих деталей.

Щонайперше, позитивна кореляція між самогубствами та вбивствами характерна далеко не для всіх суспільств. Так, порівняльний аналіз індексів самогубств та вбивств у країнах Північної та Південної Америки дає підстави стверджувати, що там статистично вагома кореляція між згаданими явищами відсутня, а в країнах Азії вона навіть є негативною [13]. Більше того, Європа, видається, є єдиним регіоном у світі, де взагалі присутня позитивна кореляція згаданих явищ. Вчені пропонували різні пояснення цьому феномену – до прикладу, культурні та релігійні особливості населення. Існує навіть так звана «Фіно-угорська гіпотеза суїцидів», що стверджує, що високі рівні самогубств у Північно-східній Європі можна пояснити генетичною схильністю до самовбивства [15, с. 169, 21].

По-друге, протягом ХХ століття наявність кореляції між самогубствами та насильницькою злочинністю в Україні була спірною. В другій половині 1930-их кількість вбивств дійсно піднімалась разом із кількістю самогубств, але після війни видимий зв'язок слабшає і, вочевидь, зникає. Далі тренди насильницької злочинності (зокрема, умисних вбивств) і самогубств розвиваються по-різному. З 1957-го по 1972-ий роки коефіцієнти умисних вбивств та спричинення тяжких тілесних ушкоджень у СРСР загалом зросли незначно, коливаючись між 5,5–6,5 та 7–9 на 100 000 населення відповідно. Рівень самогубств, натомість, зростав дуже швидкими темпами. На початку ж 1970-их, коли темпи росту рівня самогубств сповільнюються, коефіцієнти убивств та тяжких тілесних ушкоджень в СРСР навпаки, починають зростати значно швидше і до 1980-го року досягають 8,1 на 100 000 населення для убивств та 17,5 для тяжких тілесних ушкоджень. Тоді ситуація знову міняється – рівень самогубств починає рости, рівень ж убивств лишається порівняно незмінним. Чітка кореляція між рівнем самогубств і насильницької злочинності знову виділяється лише у другій половині 1980-их, після початку антиалкогольної кампанії в СРСР.

Описані вище факти дозволяють нам зробити декілька важливих висновків:

– чітка позитивна кореляція між насильницькою злочинністю та самогубствами не є світовим феноменом та обмежена Європою;

– чітка позитивна кореляція між насильницькою злочинністю та самогубствами в Україні не була присутня історично і сформувалась в кінці ХХ століття.

Наведені висновки є критично важливими в контексті запозичення закордонного досвіду у боротьбі із самогубствами. Тим не менше, вони не заперечують іншого факту – впродовж періоду незалежності України кореляція між вбивствами та самогубствами була і є наявною. Хоча так було не завжди і відбувається не всюди, в сучасній Україні самогубства дійсно є явищем, тісно пов'язаним із насильницькою злочинністю.

Саме цей ключовий фактор дозволяє віднести самогубства до фонових для злочинності явищ у сучасній українській дійсності. Враховуючи це, не вважаємо за необхідне проєктувати самогубства у визначення фонових для злочинності явищ, наведених вище, оскільки це неминуче приведе до спірних моментів. Так, у визначенні О. М. Литвинова фонові для злочинності явища «мають детермінуюче значення у структурі криминогенної ситуації», що навряд чи є правдивим для самогубств; визначення Ю. В. Александрова, В. Б. Харченка та В. В. Шкуро оцінюють фонові для злочинності явища як «аморальні». Як наслідок, пропонуємо власне визначення фонових для злочинності явищ, що змодельоване з врахуванням особливостей включення до цієї категорії самогубств: «негативні суспільні явища, що тісно двобічно взаємодіють зі злочинністю та позитивно корелюють з нею».

Не менш важливим, ніж визнання наявності кореляції між самогубствами та насильницькою злочинністю, є аналіз природи цієї кореляції. Потенційний взаємозв'язок самогубств та насильства був дискусійною темою для Західних дослідників фактично із періоду зняття табу на дослідження самогубства як явища – у ХІХ-му столітті ряд європейських науковців стверджували, що самогубство та вбивство є альтернативними вираженнями того самого феномену, в той час як інші, в тому числі Еміль Дюркгейм, заперечували це [20, с. 7–8]. У 1994 році ряд дослідників, серед них малайсько-американський криминолог Прабга Уннітан, сформулювали власне дистинктивне розуміння так званої «потоквої аналогії летальної жорстокості» (SALV), згідно з якою і самогубства, і вбивства походять із спільної форми «летальної жорстокості» (lethal violence), що бере початок у суспільстві і формується ним.

Як вже було сказано, позитивна кореляція між самогубствами і вбивствами не є абсолютною, однак, вважаємо, що у контексті українських реалій потокова аналогія дійсно пропонує часткове розуміння природи цієї кореляції.

По-перше, теорія потокової аналогії не стверджує, що високий рівень самогубств спричиняє підвищення рівня вбивств чи навпаки – радше, ці явища походять із спільного детермінанту, «летальної жорстокості», яка спричиняється «силами виникнення», а потім знаходить вираження або у самогубстві, або у вбивстві, залежно від так званих «сил спрямування», що у своїй суті є соціокультурними факторами, які визначають, чи ця жорстокість буде спрямована на себе, чи на інших [20, с. 96]. Такий підхід частково пояснює подекуди наявну загальну синхронність у глобальному збільшенні або зменшенні рівнів самогубств та вбивств, однак водночас із цим не суперечить локальним відмінностям у трендах для цих двох явищ – зокрема, в залежності від сил спрямування, може існувати як позитивна, так і негативна кореляція між цими явищами.

По-друге, у світлі потокової аналогії у випадку недостатньої потужності сил виникнення, самогубства, як і вбивства, перестануть існувати, і природа та інтенсивність сил спрямування втрачає сенс [20, с. 98]. Саме тому для зменшення кількості самогубств та вбивств потрібно вести боротьбу у першу чергу із силами виникнення, а не силами спрямування.

Природа ж сил виникнення та спрямування є спірною тематикою. Щодо сил виникнення, то Уннітан у своїй комплексній праці доходить висновку, що ними (і також частково силами спрямування) є, в першу чергу, такі фактори, як нерівність у розподілі доходів та економічний розвиток. Населення країн, у яких наявні високі рівні нерівності та низький рівень економічного розвитку, відчуває через це фрустрацію, яка, в залежності від того, кого населення звинувачує у цій фрустрації, виражається у вбивствах або самогубствах.

Щодо сил спрямування, зокрема, відзначають відсутність кореляції між рівнем розвитку держави (у вигляді ВВП на душу людини) та рівнем самогубств, що не підтверджує гіпотезу, що рівень самогубств мав би зменшуватися у економічно розвинутих країнах [20, с. 141]. Навпаки, рівні самогубств у країнах третього світу загалом значно менші [24]. Рівень економічного розвитку має, однак, вплив на співвідношення рівнів самогубств та вбивств – більший рівень економічного розвитку пов'язаний з меншою кількістю вбивств та більшою кількістю самогубств [20, с. 120]. З іншого боку, є дослідження, що стверджують, що із ростом нерівності у розподіленні доходів спостерігається зворотній тренд – більші рівні вбивств та порівняно менші рівні самогубств [17, с. 37]. Відсутня також і кореляція між рівнем розлучень та самогубств, на наявності якої наголошують деякі автори [16, с. 49] – рівень розлучень в Україні у 1990–2010 роках залишався порівняно стабільним, поки рівні самогубств спершу росли, а тоді зменшувались [6, 11, с. 243]. Інші джерела визначають рівень дитячої смертності як вид сил виникнення [25, с. 221], однак і тут вагома кореляція з рівнем самогубств в Україні відсутня [19].

Як наслідок, сучасні дослідження доходять висновку, що ключовим у силах спрямування є соціокультурні фактори – до прикладу, у деяких країнах чи регіонах (як-от південь США) люди мають тенденцію звинувачувати у фрустрації зовнішні сили, що збільшує імовірність вбивств, в той час як в інших (до прикладу, в Японії) фрустрація спрямована всередину особистості, що збільшує імовірність самогубства [20, с. 164–165].

Висновки. Таким чином, дані висновки і концепцію теорії потокової аналогії можна застосувати до України. Так, після розпаду СРСР в Україні різко збільшилась соціальна нерівність у розподілі доходів, а перехід до ринкової економіки тимчасово зменшив рівень економічного розвитку, що пояснює зростання рівня летальної жорстокості – як вбивств, так і самогубств. Одночасне зростання частоти обох явищ свідчить про нечіткість соціокультурного характеру населення України. Для повного розуміння цього феномену потрібні подальші дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бусол, О., et al., *Кримінологія*. Київ : Освіта України, 2020. 612 с.
2. Денисов, С.Ф.Х., Володимир Ігоревич. *Визначення та зміст поняття «фонові явища злочинності» в сучасній кримінологічній доктрині*. in *Фонові для злочинності явища: Запобігання та протидія*. 2018. Харків : ХНУВС.
3. Іванов, Ю., О. Джужа, *Кримінологія: навчальний посібник*. Київ : ПАЛИВОДА АВ, 2006.
4. Ігнатов, О., *Кримінологічний аналіз рівня та динаміки вбивств в Україні*. *Форум права*, 2011(4). С. 314–326.
5. Литвинов, О., *Кримінологія: питання та відповіді/Кол. авторів: Авдеев ОО, Васильєв АА та ін.; за заг. ред. ОМ Литвинова*. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.
6. Слюсар, Л., *Розлучення в Україні в демографічному вимірі: минуле і сучасність*. *Демографія та соціальна економіка*, 2014(2). С. 78-89.
7. Тернавська, А.А., *Запобігання суїциду серед засуджених у виправних колоніях України: Дисертація*. Київ, 2019.
8. Фіалка, М.І. *Фонові явища та детермінанти злочинності: співвідношення та взаємозалежність термінів*. in *Фонові для злочинності явища: Запобігання та протидія*. 2018. Харків: ХНУВС.
9. Шалгунова, С.А., et al., *Кримінологія*. Дніпро : ДДУВС, 2020. 332 с.
10. Шкуро, В.В., *Суїцидальність та злочинність: характеристика кримінологічно значущих зв'язків*. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 2015(3). С. 223–235.
11. Шкуро, В.В., *Кримінологічна характеристика та протидія суїцидальності як фоновому для злочинності явищу*. Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016.

12. Шкуро, В.В., *Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та про- тидія: монографія. Кримінологічна асоціація України*. Харків : Панов, 2017.
13. Bills, C.B., G. Li, *Correlating homicide and suicide*. International journal of epidemiology, 2005. 34(4). С. 837–845.
14. Crime, U.N.O.o.D.a. *Victims of Intentional Homicide : 2018*. 2018; URL: [https:// dataunodc.un.org/content/homicide-rate-option-2](https://dataunodc.un.org/content/homicide-rate-option-2) (дата звернення: 01.04.2024).
15. Fountoulakis, K.N., X. Gonda, *Differential correlation of suicide and homicide rates according to geographical areas: a study with population-level data*. Psychiatry research, 2017. 249. С. 167–171.
16. He, N., et al., *Forces of production and direction: A test of an expanded model of suicide and homicide*. Homicide studies, 2003. 7(1). С. 36–57.
17. Oberwittler, D., *Lethal violence: A global view on homicide*, в *Oxford research encyclopedia of criminology and criminal justice*: Oxford University Press, 2019. с.
18. The World Bank. *Suicide mortality rate (per 100,000 population)*. 2022; URL: <https:// data.worldbank.org/indicator/SH.STA.SUIC.P5> (дата звернення: 21.02.2022).
19. UN Inter-agency Group for Child Mortality Estimation. *Infant Mortality Rate – Total*. 2024. URL: <https://childmortality.org/data/Ukraine> (дата звернення: 15.04.2024).
20. Unnithan, N.P., et al., *The currents of lethal violence: An integrated model of suicide and homicide*. SUNY Press, 1994.
21. Voracek, M., *Ancestry, genes, and suicide: a test of the Finno-Ugrian Suicide Hypothesis in the United States*. Perceptual and motor skills, 2006. 103(2). С. 543–550.
22. Wasserman, D., *Oxford Textbook of Suicidology and Suicide Prevention*. OUP Oxford, 2021.
23. WHO Mortality Database. *Ukraine: Suicide rates, age-standardized, per 100 000 population, by sex and year*. 2017. URL: https://www.who.int/mental_health/suicide- prevention/country-profiles/UKR.pdf?ua=1 (дата звернення: 15.04.2024).
24. World Health Organization. *Suicide rate estimates, age-standardized. Estimates by country*. 2022; URL: <https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDEASDR?lang=en> (дата звернення: 15.04.2024).
25. Wu, B., *Testing the Stream Analogy for Lethal Violence: A Macro Study of Suicide and Homicide*. Western criminology review, 2003. 4(3).

